

5 Identitetna gibanja in politike spola in seksualnosti v Sloveniji

Milica Antić Gaber in Roman Kuhar

5.1 Uvod

V pričujočem poglavju reflektirava politike enakosti na področju spolov in seksualnosti, ki so v Sloveniji nastale v postsocialističnem obdobju od leta 1991 naprej, in naslavlja upore proti tovrstnim prizadevanjem, katerih gonilno kolo je v zadnjih nekaj letih gibanje proti tako imenovani teoriji spola. To gibanje predstavlja prelom s preteklimi upori, saj je prevzelo nove politične taktike delovanja ter nov diskurz, ki se – podobno kot politike enakosti – sklicuje na človekove pravice. V marsičem je ta upor pravzaprav zrcalna podoba delovanja tistih, ki si prizadevajo za politike enakosti, saj je gibanje proti teoriji spola prevzelo strategije in jezik, ki so ga do sedaj uporabljali zgolj aktivistike in aktivisti feminističnega gibanja ter gibanja LGBT.

V prvem delu poglavja predstavlja zgodovinski vpogled v problematiko in kontekstualizirava nastanek posameznih politik. Zanima naju, kako in kdaj so bila določena vprašanja na področju spola in seksualnosti umeščena na politično agendo in kakšen je bil izplen s tem povezanih javnih razprav.

V drugem delu naju posebej zanima umeščenost tematik spola in seksualnosti v akademski prostor, saj za obe tematiki velja, da obstaja tesna prepletenost med feminističnim aktivizmom in aktivizmom LGBT ter akademijo. Eno in drugo področje se je namreč pogosto vzajemno podpiralo in omogočalo – akademsko vedenje se je prevajalo v politike aktivističnega delovanja, in obratno, izkušnje aktivizma so informirale in vzpodbujale znanstveno raziskovanje. Poudarek na akademskem prostoru je pomemben tudi zaradi tega, ker so bili prav akademski akterji in akterke ene od prvih tarč gibanja proti tako imenovani teoriji spola. Gibanje namreč meni, da naj bi bili prav »radikalne feministke in homoseksualni aktivisti« na univerzah avtorji te domnevne teorije, ki je predstavljena kot teorija zarote in domnevno usmerjena v uničenje tradicionalne družine, očetovstva, materinstva itd. Zadnji del poglavja je tako namenjen naslovtvi tega gibanja in njihovega delovanja v Sloveniji.

Najini osnovni tezi sta dve: nova družbena gibanja v osemdesetih so pomenila pomembno zaledje za institucionalizacijo feminističnega in gibanja LGBT v devetdesetih in za vzpostavitev političnih zahtev na področju enakosti spolov in

zagotavljanja človekovih pravic oseb LGBT. Ta »časovna prednost« pred ostalimi državami v postsocialističnem svetu Vzhodne Evrope, kjer omenjena gibanja praviloma nastajajo šele po spremembi političnega režima, je prispevala k temu, da je Slovenija v devetdesetih hitreje sprejela posamezne elemente politik enakosti na analiziranih področjih (na področju enakosti spolov pa je imela tudi dobro zaledje že v socialističnih politikah), vendar se je ta proces – spričo retradicionalizacije – konec devetdesetih začel ustavljati. Najbolj jasno je bila ta »časovna prednost« izgubljena na področju pravnega urejanja istospolnih partnerskih zvez in družin ter položaja transspolnih oseb.

Najina druga teza pa govori o tem, da je neglede na raven že sprejetih politik na področju spola in seksualnosti upor proti tem politikam vse bolj globalen, v Evropi – in tudi drugod – pa se kaže predvsem v obliki gibanj proti teoriji spola. Ta gibanja se namreč pojavijo bodisi kot preventivna gibanja, ki naj bi vnaprej preprečila sprejemanje politik enakosti (npr. referendum o definiciji zakonske zveze), ali pa kot gibanja, ki poskušajo spremeniti/ukiniti že sprejete politike – na primer v povezavi z reproduktivnimi pravicami žensk. Tako kot pri politikah enakosti lahko govorimo o učinku razpršitve teh politik v določenem političnem nadnacionalnem prostoru, enako velja tudi za upor proti tem politikam. »Uspešni« tuji primeri so botrovali prevzemu enakih politik izključevanja tudi v slovenskem prostoru.

5.2 Zgodovinski vpogled v identitetni feministični aktivizem in politike enakosti spolov

Ko govorimo o zgodovini ukvarjanj s feminističnim gibanjem, se vsaj v slovenskem političnem in akademskem prostoru znajdemo pred zagatnim vprašanjem, katero (feministično) delovanje sploh naslavljamo. Ali imamo v mislih katero koli delovanje, ki se je ukvarjalo z enakostjo in enakopravnostjo žensk in moških, tudi delovanje iz obdobja, ko se o feminizmu vsaj javno ni govorilo, ker se ga je povezovalo z meščansko ideologijo, ta pa je zanemarjala razredno vprašanje, in z gibanjem belih žensk srednjega razreda? Te aktivnosti so bile v slovenskem in širšem jugoslovanskem okolju znane kot aktivnosti za enakopravnost žensk in moških. Po ukinitvi AFŽ leta 1953 niso imele svoje posebne organizacijske oblike, ampak so se odvijale znotraj takratnih družbeno-političnih organizacij, še v največji meri v Socialistični zvezi delovnega ljudstva, ki je za ta vprašanja ustanovila tudi posebno Sekcijo za družbeno-politično aktivnost žensk (Papić, 1989; Jeraj, 2005; Jovanović 2014). Ali pa imamo v mislih neodvisne ženske, feministične skupine in organizacije, ki so delovale izven institucij sistema in so na politiko in politike (večinoma so bili moški) naslavljale vprašanja enakosti žensk in moških, ki jih je obstoječa politična

garnitura vztrajno postavljala na drugi tir ali pa se z njimi ni ukvarjala, ker so vedno obstajala kakšna bolj pomembna in urgentna politična vprašanja (Jalušič 2002)?

Vsekakor drži, da novega feminističnega gibanja (porajajočega se v osemdesetih letih) nikakor ni mogoče misli brez tega, kar so v zgodovino vseh teh aktivnosti prispevale posameznice in njihove organizacije še v času pred in med obema vojnama, pa tudi ne brez tega, kar je bilo vgrajeno v temelje jugoslovanskega in slovenskega socialističnega reda, brez dejavnosti aktivnih političark socialističnega obdobja in kritičark obstoječega stanja iz akademskih krogov in krogov novih družbenih gibanj (NDG) osemdesetih let prejšnjega stoletja. Vendar pa se bomo v pričujočem tekstu omejili na aktivnosti novega feminističnega vala od devetdesetih let dalje.

Novo feministično gibanje je, kot ugotavlja Vlasta Jalušič (2002: 28), nastalo kot del tako imenovanega civilno-družbenega gibanja, ki se je razvilo in artikulovalo pod vplivom zahodnoevropskih feminističnih gibanj. Podobno kot druga takrat nastajajoča gibanja (mirovniško gibanje, ekološko gibanje itd.) je najprej dobilo podporo znotraj takratne ZSMS, a se je razvijalo ločeno in neodvisno od drugih gibanj. Od leta 1984, ko je bila ustanovljena Ženska sekcija pri Sociološkem društvu, in od nastanka skupine Lilit leto pozneje je bilo ustanovljenih veliko manjših skupin, ki so delovale na različnih področjih, razvile so različne oblike delovanja in sledile različnim ciljem, povezanim z enakostjo spolov: od oblik pomoči in samopomoči do raziskovalnih in povsem političnih ciljev (Dobnikar, 1999, navedeno po Jalušič, 2002: 38).

Vsaka posebej je opozarjala na nekatera s strani politike »pozabljena«¹ področja delovanja, mobilizirala članice in senzibilizirala širšo javnost za ureditev podočij, kot so nasilje nad ženskami (SOS telefon za ženske in otroke žrtve nasilja), pravice istospolno usmerjenih (Lezbična Lilit), pravica do političnega predstavnštva (skupina Ženske za politiko) in podobno. Članstvo v teh organizacijah praviloma ni bilo formalizirano in mnoge so bile hkrati članice več različnih skupin in iniciativ. V času tranzicije so z izjavami za javnost, peticijami, protesti, kolokvijii in podobnim delovanjem opozarjale na nevarnost izgube ali zniževanja nivoja že pridobljenih socialnih in političnih pravic (med njimi pravice do umetne prekinitve nosečnosti in pravice do plačanega porodniškega dopusta), opozarjale so na izrinjanje žensk iz sfere dela in potiskanje v sfero zasebnosti, kritične so bile do poskusov retradicionalizacije (podaljševanje neplačanega porodniškega dopusta do treh let, skrajševanje potrebne delovne dobe za upokožitev za vsakega otroka, uvajanje gospodinjskih šol ipd.) in do izrinjanja iz političnega odločanja (občutno znižanje deleža žensk v telesih političnega odločanja).

Prav vsled omenjenega opozarjanja in zaradi »srečnih« političnih okoliščin (po razpadu desno-sredinske Demosove vladne koalicije leta 1992 je na volitvah zmagala levo-sredinska LDS, naslednica nekdanje ZSMS, v kateri je bil že na konferenci leta 1989 oblikovan predlog za ustanovitev ministrstva za ženske) nastanejo ugodnejši pogoji za nekoliko drugačen odnos do vprašanja enakosti žensk in moških. Skupini močnih žensk v LDS je namreč uspelo prepričati vodilne v stranki, da je treba vprašanje enakosti spolov posebej nasloviti in se z njim ukvarjati po vzoru tistih držav, ki bi na tem področju lahko bile Sloveniji vzor. Tako je po ustanovitvi Parlamentarne komisije za žensko politiko leta 1990 (v nadaljevanju Komisija) nova vlada z odlokom julija 1992 ustanovila še Urad za žensko politiko (v nadaljevanju Urad), s čimer je Slovenija prva v bloku nekdanjih socialističnih držav postavila nove institucionalne mehanizme za enakost žensk in moških (Jalušič in Antić, 2001: 24). Tako Komisija kot Urad sta sicer skozi zgodovino svojega delovanja spreminjala imeni, sestavo in naloge, pa vendar danes lahko govorimo že o dveh desetletjih in pol kontinuiranega institucionalnega delovanja na tem področju.

V prvem mandatu je bilo sodelovanje med tema dvema institucijama in civilno družbo (med njimi še posebej ženskim gibanjem in feminističnimi skupinami in posameznicami) najtesnejše, kar je razvidno iz nekaj dejstev: samo v prvi sestavi Komisije so bile njene članice izključno ženske; poleg direktorice Urada, ki je bila vabljen na seje parlamentarne komisije, so bile samo v tem mandatu stalne članice Komisije tudi nekatere članice ženskega gibanja (Mencin Čeplak, 2015), ki so tako imele neposreden dostop do te institucije in njenega delovanja. V kasnejših mandatih se je takšna praksa prekinila, kar je botrovalo izgubi neposredne povezave med ženskim gibanjem, feministično agendo in formalno, institucionalizirano politiko.

Prva predsednica Komisije Metka Mencin Čeplak ugotavlja, da se je Komisija v prvem mandatu ukvarjala predvsem z družinsko politiko (Mencin Čeplak, 2015), čeprav je Odlok o ustanovitvi komisije med najpomembnejšimi nalogami navedel tudi obravnavo zakonov in drugih aktov, ki zadevajo položaj žensk ter spremljanje njihovega uresničevanja; spremljanje in obravnavanje vprašanj v zvezi s položajem žensk v družbi; spremljanje uresničevanja mednarodnih dokumentov, ki se neposredno nanašajo na položaj žensk in pogojev za ukinitve vseh oblik diskriminacije med spoloma ter vzpostavljanje enakih možnosti žensk za vstopanje na področja dela, izobraževanja in politike.¹ Zagotovo je eden pomembnejših uspehov Komisije v tem obdobju (morda celo najpomembnejši) ta, da je ob močni podpori organizacij civilne družbe (od sindikatov do feminističnih skupin) v

1 *Odlok o ustanovitvi in nalogah komisij in odborov DZ RS*, Uradni list RS št. 12/93, z dne 5. 3. 1993.

Ustavi iz leta 1991² pomagala ohraniti 55. člen, po katerem je odločanje o rojstvu svojih otrok svobodno.

Urad za žensko politiko (leta 2001 se je preimenoval v Urad za enake možnosti), ki je bil ustanovljen leta 1992 na pobudo Komisije in je nakazoval zavezo vlade k integraciji načela enakosti spolov v vse vladne politike (t. i. gender mainstreaming), je ob svoji ustanovitvi deloval kot samostojna strokovna služba vlade. Ob ustanovitvi so bile naloge Urada poleg spremljanja položaja žensk in uresničevanja njihovih pravic, obravnavanja predpisov z vidika položaja žensk, sodelovanja pri pripravi predpisov, dajanja pobud Vladi za ukrepe s svojega delovnega področja ter pripravljanja analiz in poročil tudi obravnava pobud ženskih organizacij, skupin in gibanj.³ Zadnja omenjena naloga je rezultat tega, da je do ustanovitve Urada prišlo na pobudo posameznic iz feminističnih skupin. Ob spremembi imena Urada leta 2001 v Urad za enake možnosti in statusa Urada (postane integralni del vladnih služb) te naloge ni več med njenimi zadolžitvami. Tako se tudi »uradno« pretrga vez med Uradom, ženskimi skupinami in gibanjem. Ta vez je bila ponovno vzpostavljena šele pri pripravi *Resolucije o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških 2015–2020*, kjer so bile k sodelovanju povabljene tudi različne nevladne organizacije in strokovnjakinje, pa tudi predstavnice ženskega gibanja. Spremenil se je tudi status Urada, ki od takrat v procesu političnih odločitev sodeluje samo pri sprejemanju tistih predpisov in ukrepov, ki neposredno zadevajo položaj žensk in ustvarjanje enakih možnosti. S tem je bilo njihovo delovanje zoženo in je v nasprotju z intenco principa »gender mainstreaming«, da se vsi predpisi in drugi akti obravnavajo z vidika integracije načela enakosti spolov.

V devetdesetih letih so tako pri delovanju Komisije kot pri delovanju Urada na politično agendo prišla vprašanja enakih možnosti žensk na področju političnega odločanja. Vzpostavljali so se mehanizmi za enake možnosti vstopanja žensk v politiko, tako v okviru političnih strank kot tudi v predstavnških telesih. V tem času so bile predlagane spremembe *Zakona o političnih strankah* in uvedba spolnih kvot za volitve, v drugi polovici devetdesetih let pa so na agendo prišla še vprašanja nasilja nad ženskami. Z vsakim nadaljnjim mandatom delovanja teh institucij je vez z ženskim gibanjem in feminizmom bledela, njihovo delovanje pa se je širilo s tematikami človekovih pravic, temeljnih svoboščin in enakih možnosti (Vrečko, 2016).

Področje političnega odločanja je bilo eno izmed prioritetenih področij tistega časa, kar je razvidno iz številnih publikacij Urada s tega področja, v analizah in študijah, ki so jih objavljali, pa tudi iz gradiv v obliki zloženek, ki so se ukvarjale

2 Ustava Republike Slovenije, Uradni list RS št. 33/91, z dne 28. 12. 1991.

3 Odlok o ustanovitvi Urada za žensko politiko, Uradni list RS št. 27/92, z dne 5. 6. 1992.

z različnimi vidiki in načini odstranjevanja ovir za vključevanje večjega deleža žensk na vseh nivojih političnega odločanja. Leta 2001 je nastala Koalicija za uveljavitev uravnotežene zastopanosti žensk in moških v javnem življenju, ki je sicer delovala kot neodvisno civilno-družbeno koordinacijsko telo, a ob močni podpori Urada. Široka mobilizacijska akcija za podporo uzakonitvi spolnih kvot v politiki za volitve na vseh treh nivojih političnega odločanja je uspela, saj so spremembe zakonodaje na tem področju leta 2004 po predhodni spremembi ustave podprle vse politične stranke. Do uzakonitve spolnih kvot je tako prišlo že leta 2004, ko so bile uzakonjene spolne kvote za volitve v evropski parlament, leta 2006 za volitve na lokalnem nivoju in leta 2008 za volitve v državni zbor (Antič Gaber in Selišnik, 2018).

Poleg omenjenih tem so v drugi polovici devetdesetih let na politično agendo prišle še druge teme, med njimi nasilje nad ženskami in zakonske spremembe v zvezi z oploditvijo z biomedicinsko pomočjo, ki bi bila omogočena tudi samskim ženskam. V začetku novega tisočletja sta bila sprejeta tudi dva temeljna zakona na področju vzpostavljanja enakih možnosti žensk in moških: leta 2002 *Zakon o enakih možnostih žensk in moških* in leta 2004 *Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja*. Leta 2003 so bili na pobudo Urada na ministrstva in v lokalne skupnosti vpeljani še koordinatorice in koordinatorji za enake možnosti, s čimer so hoteli uveljaviti načelo integracije enakosti spolov v sprejemanje politik na vseh ravneh. Med pomembnejšimi uspehi v delovanju Urada, ki je bil v tem obdobju usmerjen v sprejemanje in spreminjanje zakonodaje, pa je treba navesti še sprejem *Zakona o preprečevanju nasilja nad ženskami* leta 2008.

Levo usmerjene vlade so bile v vsem tem obdobju bolj naklonjene politiki enakosti spolov, zato so se v obdobju teh vlad sprejemali pozitivni ukrepi, medtem ko je pod desnosredinskimi vladami prihajalo do zastojev in leta 2012 tudi do ukinitve Urada in njegove priključitve k Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve. Postopno je Urad postajal vse manj javno zaznana institucija, ženska politika pa se je, kot poudarja Metka Mencin (2015), vse bolj izgubljala v nezavezujočih resolucijah in poročilih.

V zadnjem desetletju se je število nevladnih ženskih organizacij, feminističnih skupin in spletnih portalov močno povečalo in pluraliziralo. Nastale so nove iniciative, kot so Inštitut 8. marec, Vstajniške socialne delavke, FemA – Feministična akcija, Kvir feministični kolektiv – Rdeče zore in podobne. Na politično prizorišče so stopile nove generacije mlajših žensk, ki so v politično agendo prinesle nove teme in nove načine povezovanja in delovanja.

5.3 Zgodovinski vpogled v identitetni aktivizem LGBT in antidiskriminacijske politike

Podobno kot feministično gibanje tudi gejevsko in lezbično gibanje nastane v okviru novih družbenih gibanj v osemdesetih v Sloveniji. Še posebej lezbično gibanje je neposredno povezano s feminističnim, saj je iz njega izšlo, a za vsa nova družbena gibanja tistega časa velja, da so delovala mrežno: čeprav so naslavljala različne tematike, je med njimi obstajala sinergija, pa tudi akterke in akterji so bili v različnih delih gibanj enaki. V tem smislu so začetki gejevskega in lezbičnega gibanja v Sloveniji bistveno bolj queerovski – neidentitetni ali postidentitetni – kot pa je gibanje postalo pozneje, konec osemdesetih in predvsem v začetku devetdesetih, ko že lahko govorimo o klasičnih identitetnih politikah (Lešnik, 2005).

Za uradni začetek gejevskega gibanja v Sloveniji šteje kulturni festival Magnus – poimenovan po nemškem znanstveniku s preloma stoletja Magnusu Hirschfeldu – ki se je v Ljubljani odvil v aprilu leta 1984 in je poleg nekaj predavanj predstavljal predvsem (zahodno) kulturno produkcijo na področju homoseksualnosti. Decembra tega leta je bila pri ŠKUC-u ustanovljena sekcija Magnus, ki je v današnjih popisih gejevske in lezbične zgodovine v Sloveniji interpretirana kot prva gejevska organizacija v Sloveniji in tudi nekdanji Jugoslaviji. Lezbična sekcija je pri ŠKUC-u ustanovljena leta 1987 in je do danes ena od najbolj aktivnih organizacij na svojem področju (Velikonja, 2004; Velikonja in Greif, 2012).

Rojstvo gejevskega in lezbičnega gibanja v prvi polovici osemdesetih v Sloveniji je za vzhodni blok, za prostor za železno zaveso, relativno zgoden, saj glavnina organizacij LGBT tako v Jugoslaviji kot širše v Vzhodni Evropi nastane šele v zgodnjih devetdesetih letih, po spremembi političnega sistema. Slovensko gejevsko in lezbično gibanje je z nekajletno prednostjo pred sestrskimi gibanji v Vzhodni Evropi sicer v pomembni prednosti in v devetdesetih v manjši meri doživlja »zgoščeno puberteto« in hitro odraščanje, ki pomeni predvsem dohajanje politične agende zahodnih gejevskih in lezbičnih gibanj, a vso svojo časovno prednost izgublja zaradi poznega urejanja zakonskih rešitev na področju družinskega in partnerskega življenja. Res je, da sta tako Magnus kot LL že v osemdesetih postavila vprašanje homoseksualnosti na politično agendo – čeprav se takratna politika za njihove zahteve ni zmenila kaj dosti – in da so bile zelo zgodaj del njihovih političnih prizadevanj tudi pravne ureditve istospolnega partnerstva. Te zahteve leta 1989 v svojem političnem programu najprej posvoji takratna ZSMS (poznejša LDS), v začetku devetdesetih pa Urad za žensko politiko, ki leta 1993 predlaga spremembo *Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih* tako, da bi ta vključevala tudi možnost poroke med dvema osebama istega

spola, a vse te zahteve so zgolj začetek dolge in zapletene poti (Kuhar in Mencin Čeplak, 2016). Ta v naslednjih letih vključuje še več zakonskih predlogov, dva referendum, sprejetje luknjičastega zakona leta 2005, ki ga pripravi in sprejme desna politična opcija, in končno, leta 2017 skorajšna ureditev tega področja, ki pa vendarle vključuje pomembne zakonske in simbolne razlike v primerjavi z zakonsko zvezo moškega in ženske. Na tem področju je Slovenija dolgo leta izgubljala pridobljeno časovno »prednost« iz osemdesetih – to področje so hitreje in bolj urejale Madžarska, Hrvaška, deloma tudi Češka.

»Časovna prednost« iz osemdesetih se je gejevskemu in lezbičnemu gibanju poznala predvsem pri sprejemanju protidiskriminacijske zakonodaje. Ta je relativno zgodaj – v začetku devetdesetih – začela vključevati klavzulo, da je diskriminacija prepovedana tudi na osnovi spolne usmerjenosti, začenši s prenovno Kazenskega zakonika leta 1994. V tem smislu je bila protidiskriminacijska zakonodaja na področju zaščite na osnovni spolne usmerjenosti v Sloveniji praviloma sprejeta že pred vključitvijo v Evropsko unijo in brez pogojevanja EU s predhodno ureditvijo tega področja kot vstopnega pogoja za članstvo v EU. Pomembna izjema pri tem je sprejetje nove ustave, kjer je bila spolna usmerjenost – prvotno mišljena kot ena od osebnih okoliščin, naštetih v 14. členu ustave (Enakost pred zakonom) – kamen spotike predvsem – a ne izključno – za konservativne desno orientirane politike. Ena od njih – Angelca Žirovnik – je na primer trdila, da spolna usmerjenost pomeni »usmerjenost na otroke in na kipe« (Tratnik, Magić, Kuhar, 2009: 12), kar kaže na to, kako je bil ta koncept v začetku devetdesetih relativno nov in si je šele utrjeval pot v pravne dokumente – EU, na primer, spolno usmerjenost v povezavi z bojem proti diskriminaciji prvič eksplicitno omenja v t. i. amsterdamski pogodbi leta 1997 (člen 13) – po drugi strani pa kaže tudi na trdno ogrodje homofobije, ki se je pogosto skrivalo v ozadju domnevne (in pregovorne) slovenske strpnosti, naprednosti in liberalnosti. Prav tovrstna homofobija je v naslednjih letih pogajala marsikatero razpravo na področju politik v povezavi s spolno usmerjenostjo, najbolj eksplicitno pa se je manifestirala med obema referendumoma o družinski zakonodaji leta 2012 in 2015.

Dejstvo, da je slovenska protidiskriminacijska zakonodaja iz devetdesetih let bodisi ustrezala zahtevam EU ali je celo presejala minimalne standarde, ki jih je EU postavljala kot vstopne pogoje za članstvo, ne pomeni, da EU zgotovila za gejevsko in lezbično gibanje v Sloveniji ni bila pomembna. Kot oblika političnega pritiska je bilo sklicevanje na bodoče članstvo v EU učinkovito predvsem v zadnjem obdobju približevanja Slovenije Evropski uniji. Takrat se je zdelo, da je sklicevanje na evropske vrednote, na standarde EU in tako naprej odpiralo marsikatera pred

tem zaprta vrata na področju politik enakosti. Ne nazadnje je prav v tem času desna politična opcija Janeza Janše sprejela prvi zakon, ki je sicer minimalno, a vendarle, urejal in naslavljal področje istospolnega partnerstva (*Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti*, 2005)⁴. Slovenija je tako postala izjema v svetovnem merilu: povsod drugod so namreč nacionalno zakonodajo na področju istospolnih partnerskih zvez sprejemale leve, progresivne politične opcije, v Sloveniji pa je to storila desna politična koalicija in tako prehitela leve stranke – tudi tiste, ki so bili dediščina novih družbenih gibanj v osemdesetih – ki so deklarativno sicer ves čas podpirale politična prizadevanja gejevskega in lezbičnega gibanja, vendar je njihova politika – do leta 2009, ko je bil vložen in nato tudi sprejet, a na referendumu zavrnjen nov predlog družinskega zakonika – ostajala zgolj na ravni deklarativne podpore brez konkretne implementacije političnih rešitev. Desna politična opcija je ZRIPS sicer sprejela s figo v žepu: navzven je izpadla kot napredna in toleranta, tj. evropsko usmerjena politična opcija, ki skrbi tudi za človekove pravice manjšin, v resnici pa je bil njihov cilj ohraniti zakonsko zvezo kot institucijo, ki je ekskluzivno namenjena zgolj heteroseksualnim parom, ob tem pa nekaj pravic priznati tudi istospolnim parom, da bi s tem utišali gejevsko in lezbično skupnost. S sprejetjem ZRIPS so geji in lezbijke tudi *de jure* – ne zgolj *de facto* – postali drugorazredni državljani (Kuhar in Mencin Čeplak, 2016).

Gejevsko in lezbično gibanje se je v devetdesetih institucionaliziralo. Akterji in akterke gibanja so se prelevili v »nevladnike«, ki delujejo v okviru projektne zasnovanih nevladnih organizacij. Enako se je zgodilo tudi s feminističnim gibanjem, le da je gibanje LGBT ostalo skozi delovanje nevladnih organizacij in naslavljanje tematik bolj heterogeno, medtem ko so ženske nevladne organizacije v prvi vrsti in predvsem naslavljale vprašanje nasilja. Nevladne organizacije LGBT so se – in se še vedno – ukvarjajo z diapazonom najrazličnejših aktivnosti: od skupnostnega testiranja na virus HIV in ozaveščanja na področju AIDS-a do osveščevalnih kampanj na področju boja proti homofobiji in transfobiji, od knjižničnega do založniškega dela – v okviru ŠKUC-a delujeta tako lezbična knjižnica kot lezbična in gejevska založba –, od organizacij filmskih in drugih kulturnih festivalov in dogodkov, izdajanja revijalnega tiska in spletnih platform, radijske oddaje na Radiu Študent do političnega delovanja na področju preprečevanja diskriminacije in partnerskega ter družinskega življenja, od osebne svetovanja in psihosocialne podpore do organizacije parad ponosa, ki so od leta 2001, ko je bila organizirana prva Parada ponosa, v javnosti najvidnejši znak obstoja skupnosti LGBT v Sloveniji.

⁴ Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti (Uradni list RS, št. 65/05, 55/09 – odl. US, 18/16 – odl. US, 33/16 – ZPZ in 68/16 – ZPND-A).

Čeprav je tematika pravnega urejanja istospolnih partnerskih zvez in družin del politične agende gejevskega in lezbičnega gibanja v Sloveniji skorajda od začetka njenega obstoja, se je ta razprava – tudi pod vplivom pomembnih premikov na področju te zakonodaje v drugih evropskih državah – intenzivirala predvsem v zadnjih desetih letih. Točko preloma – in antipod temu, kar s sprejetjem ZRIPS vzpostavi desna politična opcija v Sloveniji – pomeni priprava novega družinskega zakonika, ki ga je ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve javnosti predstavilo jeseni leta 2009. Predlog je v svoji integralni različici vseboval t. i. inkluzivno definicijo družine, ki je odsevala družbeno realnost – tj. proces pluralizacije družinskih praks – in izenačevala različne oblike družinskih skupnosti, pri čemer so bile te razumljene kot (vsaj) dvogeneracijske skupnosti, otrok je bil konstitutivni element družine, skrbstveno razmerje med otrokom in odraslo osebo (biološkim ali socialnim staršem) pa osnovni vidik družinskega življenja. Poleg tega je predlog v celoti izenačeval raznospolne in istospolne pare: v skladu s predlogom zakonsko zvezo lahko skleneta dve osebi ne glede na spol. To posledično vključuje tudi možnost skupne posvojitve otroka.

Omenjene tri točke so bile kamen spotike in izhodišče za večletno razpravo o tem zakonu. Osnovna težava za sprejetje zakona v integralni različici je bilo dejstvo, da vlada, ki je zakon predlagala, v svojih vrstah ni imela dovolj velike podpore za sprejetje zakona. Hkrati se je soočila z zelo glasno, učinkovito in dobro organizirano opozicijo – ne zgolj iz vrst političnih strank, pač pa predvsem iz civilne družbe, v ozadju katere je stala Rimskokatoliška cerkev. Ta razprava namreč pomeni rojstvo tako imenovanega gibanja proti teoriji spola, ki je del vse bolj globalnega gibanja in ima svoje izvore v politiki Vatikana (več o tem v zadnjem delu tega poglavja.)

Zaradi omenjenih razlogov je vlada spremenila predlog družinskega zakonika. Zakonsko zvezo je ohranila kot ekskluzivno institucijo, namenjeno heteroseksualnim parom, za istospolne pare pa je predvidela institucijo partnerske skupnosti. Obe instituciji – zakonska zveza in partnerska skupnost – bi imeli enake pravne posledice, le da istospolnim parom ne bi bile dovoljene skupne posvojitve, pač pa samo posvojitve otroka po partnerju, kar je omogočal že takratni *Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih*. »Kompromisna« različica zakona je bila v parlamentu potrjena, a nato zavrnjena na referendumu marca 2012, katerega pobudnik je bila Civilna iniciativa za družino in pravice otrok.

Podobna zgodba se je odvila leta 2015 ob drugem referendumu o družinski zakonodaji. Tokrat je opozicijska Združena levica predlagala spremembo 3. člena *Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih*, in sicer tako, kot je to že leta 1993 predlagal Urad za žensko politiko: iz člena, ki govori, da zakonsko zvezo lahko

skleneta moški in ženska, se izbriše spol. Amandma k zakonu je tako predvideval, da zakonsko zvezo lahko skleneta dve osebi. Amandma je bil v parlamentu sprejet, a ponovno zavržen na referendumu, ki ga je organizirala ista koalicija akterjev kot leta 2015, le da se je tokrat preimenovala v koalicijo Za otroke gre.

Gibanje LGBT je bilo ob obeh referendumih soočeno z naraščajočim populizmom, ki se je odražal predvsem v vzpostavljanju strahu pred skupnostjo LGBT (otroci, ki jih bodo posvojili istospolni pari, bodo ogroženi) – Wodak (2015) temu reče politika strahu – in hkratnemu ponujanju enostavnih, zdravorazumskih rešitev za kompleksne družbene probleme. Pravzaprav sta obe razpravi pokazali, da pod površjem domnevne slovenske strpnosti obstaja dovolj strukturnega homofobičnega zaledja, na katerem je mogoče graditi zmagovito (populistično) politično zgodbo. Medtem ko se je gejevska in lezbična skupnost med prvim referendumom »branila« z racionalno govorico – na zadržke in strahove, ki so jih vzpostavljali nasprotniki družinskega zakonika predvsem v povezavi z otroki, je ponujala racionalno, pogosto znanstveno govorico, utemeljeno predvsem v socioloških in psiholoških raziskavah (Vezovnik, 2015) – je v času drugega referenduma spremenila diskurzivno taktiko in sledila primerom iz tujine, v prvi vrsti iz ameriške in irske razprave o istospolnih porokah in družinah. V ospredje je tako prišla bolj čustveno obarvana govorica, ki se je sklicevala na ljubezen, ki da je enaka ne glede na spol partnerjev. Ne prva ne druga strategija nista bili uspešni, med drugim ne tudi zato, ker je gejevski in lezbični skupnosti v času pred referendumom, ko je treba nasloviti najširše skupine ljudi, umanjalo politično zaledje in jasna politična podpora. Nasprotniki so namreč tovrstno zalednje dobili ne zgolj v desnih političnih strankah, pač pa tudi v Rimskokatoliški cerkvi in skupaj so lahko angažirali široke že vzpostavljene mreže podpornikov, ki so nato obe spremembi družinske zakonodaje zavrnila na referendumu (Kuhar, 2015).

V pravnem smislu sta bila oba referenduma poraz za gejevsko in lezbično skupnost v Sloveniji, v družbenem smislu pa ne. Oba referenduma sta namreč odprla širok medijski in javni prostor za razpravo o vprašanih gejevske in lezbične skupnosti in določeni vidiki skupnosti – kot so na primer istospolne družine – so dobili pomembno vidnost, ki je pred tem niso imele. Vse te razprave, čeprav pogosto ali skorajda praviloma prežete s sovražnim govorom, so dolgoročno zagotovo prispevale k večji vidnosti in vključenosti skupnosti LGBT. Ne nazadnje se je socialna distanca do homoseksualcev v zadnjih letih – v primerjavi z devetdesetimi – prepolovila. V devetdesetih okoli 60 % vprašanih v raziskavah Slovenskega javnega mnenja ni želelo imeti homoseksualca za svojega soseda, leta 2016 je bil ta delež 28 % (Toš, 2016). Oba pravna poraza pa sta ne nazadnje imela tudi svoje pravne posledice. Po

padcu drugega referendumu je namreč neodvisni poslanec Jani Möderndorfer – deloma tudi kot znak protesta po padcu drugega referendumu – v proceduro vložil svojo različico zakona o istospolni partnerski skupnosti, ki je bil v vsebinskem smislu popolnoma enak spremembam, ki jih je predvidevala kompromisna različica družinskega zakonika leta 2009, le da je šlo za poseben, ločen zakon, ki hkrati ni naslavljal tudi heteroseksualnih partnerskih zvez in družin. Zakon je bil v parlamentu sprejet, koalicija *Za otroke* gre pa se tokrat ni aktivirala, in zakon je začel veljati februarja 2017, 28 let po prvi politični pobudi gejevske in lezbične skupnosti v Sloveniji za sprejetje tovrstne zakonodaje.

5.4 Vstop na univerzo: ženske študije in študije spolov

Ženske študije in študiji spolov so bili in še vedno so tesno povezani z ženskim gibanjem in delovanjem ženskih in feminističnih skupin tako po svetu kot pri nas. Potreba ali celo zahteva po takšnih študijih je praviloma izšla prav iz tega gibanja in njegove kritike prevladujoče paradigme v družboslovnih in humanističnih znanostih, ki je temeljila na vednosti, osredotočeni na belega, heteroseksualno usmerjenega moškega srednjega razreda.

Ženske študije in študiji spolov so se po svetu (najprej v ZDA, kasneje v Zahodni Evropi) začeli razvijati in uvajati v univerzitetni prostor s koncem šestdesetih let prejšnjega stoletja (Braidotti in Vonk, 2003; Davis, Evans in Lorber, 2006; Griffin, 2006; Ginsberg, 2008). Ti študiji se niso povsod umestili v univerzitetni prostor; ponekod zaradi nestrinjanja s tem s strani samega gibanja, drugod zaradi ovir, ki jim jih je postavljala institucionalni univerzitetni prostor. V Sloveniji so se ti študiji med novonastalimi državami na prostoru nekdanje Jugoslavije institucionalizirali prvi in postali del rednega kurikuluma predvsem na nekaterih družboslovnih smereh univerzitetnega študija Univerze v Ljubljani (Jogan, 2011; Antić Gaber, 2017).

Celoten proces uvajanja teh študijev oz. posameznih predmetov v univerzitetni kurikulum nikakor ni bil lahka in enostavna naloga. Želje in potrebe po spolno specifični, spolno zaznamovani vednosti so bile izražene že v nekaterih feminističnih skupinah, ki so delovale od sredine osemdesetih let. Med njimi so bile Ženska sekcija pri sociološkem društvu, Lilit, Lezbična Lilit in Skupina Ženske za politiko, ki je ta prizadevanja zaokrožila z organizacijo prvega kolokvija na temo ženskih študij leta 1991. Prispevki s tega kolokvija so bili objavljeni v posebni številki ČKZ leta 1993 z naslovom *Od ženskih študij k feministični teoriji*. Že pred tem pa je izid knjižice *Abortus, pravica do izbire!?* nakazoval prav to potrebo po povezovanju

feminističnega raziskovanja, produkcije vednosti in ukvarjanja s problemi, s katerimi se ženske srečujejo v vskađanjem življenju, saj je bil to čas, ko je bila ustavno zagotovljena pravica do abortusa na zahtevo resno ogrožena (Mencin Čeplak, 2016).

Vse to dogajanje je tudi botrovalo ustanovitvi prve feministične znanstvene revije *Delta*, ki je začela izhajati leta 1995 in katere gonilna sila je bila Eva D. Bahovec. Vse to pestro dogajanje je do konca devetdesetih let potekalo v civilni družbi. Univerzitetni prostor je bil do vstopanja ženskih študij in študij spolov precej zadržan. Težko bi sicer trdili, da jih je aktivno zaviral, vseeno pa ne moremo reči niti tega, da je iniciral ali vzpodbujal njihovo umestitev v univerzitetno polje.

Čeprav so posamezni predmeti, ki so imeli v imenu ženske, spol ali feminizem, v tem času počasi vstopali na posamezne univerzitetne študije (več Antić Gaber, 2017), pa so bili to povečini izbirni predmeti (ali izbirni seminarji) in le redko obvezni predmeti na dodiplomskih študijskih programih posameznih družboslovnih smeri na Univerzi v Ljubljani (predvsem na FSPN oz. FDV in FF, kasneje tudi na FSD in PeF). Prvi magistrski študijski program na področju ženskih študij in študij spolov je bil uveden na FDV v študijskem letu 1992/1993 z naslovom *Seksizem kot (sodobna) tradicija* (koordinirala ga je prof. Maca Jogan), na FF pa je bil nov interdisciplinarni študijski program uveden v študijskem letu 1997/1998 z naslovom *Ženske študije in feministična teorija* (koordinirale so ga Eva Bahovec, Neva Šlibar in Milica Antić Gaber). Zanimivo pri slednjem je, da je nastal na pobudo kolegice (Eva D. Bahovec), ki sploh še ni bila redno zaposlena na univerzi, in zato pravzaprav lahko rečemo, da je nastal kot rezultat feminističnega delovanja v civilni družbi.

Za razliko od nekaterih drugih univerz v Vzhodni Evropi, kjer so se tovrstni študiji razvijali najprej na jezikovnih ali humanističnih oddelkih (Mlinarević in drugi, 2010), so bili v Sloveniji na tem področju študijski programi družboslovnih smeri (predvsem sociologija) tisti, ki so bili veliko bolj odprti za razvoj teh študij (Antić Gaber, 2017). Razmah novih predmetov s tega področja in razširitev teh vednosti tudi na druge fakultete in programe je omogočila predvsem bolonjska prenova študijskih programov, ki je bila izvedena v času relativno stabilnega in ekonomsko prosperitetnega obdobja. Žal pa so krizni časi in restrikcije na področju šolstva in financiranja univerzitetnega študija prispevali k temu, da se je v zadnjem času število predmetov s tega področja na nekaterih prej pionirskih fakultetah (FDV in FF) skrčilo in posebne drugostopenjske programe ženskih študij ali študij spolov preimenovalo ali celo ukinilo tudi z utemeljevanjem o razširitvi teh vsebin v mnoge druge predmete in posledično z manjšanjem potrebe po posebnih predmetih oziroma programih (ibid.).

5.5 Vstop na univerzo: gejevske in lezbične študije

Čeprav se je gejevsko in lezbično gibanje v Sloveniji časovno razvijalo sočasno z drugim valom feminističnega gibanja v osemdesetih, so teme, povezane s študijami na področju (homo)seksualnosti, v slovenski akademski prostor vstopale bistveno počasneje kot študije spolov. Pravzaprav so študije spolov na nek način utrjevale pot eksplicitni institucionalizaciji gejevskih in lezbičnih študij v začetku novega tisočletja, saj so bile te teme pred tem občasno obravnavane pod oznako študij spolov.

Če ne upoštevamo medicinskih in pravnih razprav o homoseksualnosti v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja in zaobidemo tudi prvo knjigo o homoseksualnosti v slovenskem jeziku, ki je izšla leta 1926 in v kateri je avtor Vindex povzel ključne, za tisti čas izredno progresivne ideje Magnusa Hirschfelda o homoseksualnosti (Vindex, 1926), potem so prva znanstvena dela, ki jih danes lahko umestimo v sodobne gejevske in lezbične študije v Sloveniji nastala v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Prelomno točko zagotovo pomeni posebna izdaja Časopisa za kritiko znanosti, ki izide leta 1995 (let. XXIII, št. 177)⁵ in je v celoti posvečena prav gejevskim in lezbičnim študijam. Prevode in avtorska besedila so večinoma prispevali akterke in akterji, ki so delovali tudi v gejevskem in lezbičnem aktivizmu (Suzana Tratnik, Brane Mozetič, Nataša Velikonja, Tatjana Greif, Nataša Sukič in Gusti Leben). Tesna povezanost med aktivizmom in akademijo je ostala značilnost gejevskih in lezbičnih študij do danes, saj so se te institucionalno začele razvijati prav z vstopom aktivistov in aktivistk v akademski prostor. To sicer ni slovenska specifika, prav tako kot ne tudi to, da danes gejevske in lezbične študije razvijajo tudi tisti, ki niso delovali v gejevskih in lezbičnih aktivističnih krogih. Aktivistična sfera je sicer pomembna »valilnica« bodočih akademskih kadrov, vendar pa je njuna neposredna prepletenost vse manj prezentna. Če je nekoč veljalo, da so izkušnje aktivizma napajale znanstveno delovanje, rezultati znanstvenega delovanja pa so povratno krepili aktivizem, danes tovrstna prepletenost velja le do določene mere, saj se obe sferi razvijata tudi neodvisno vsaka v svojo smer (Kuhar, 2009).

Institucionalizacija gejevskih in lezbičnih študij je bila omogočena z bolonjsko reformo, ko so univerze prenavljale svoje programe. Leta 2004 je bil tako na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete UL v študijske programe vpeljan izbirni predmet Uvod v gejevske in lezbične študije, ki je del tega programa še danes. Naslednje leto so izbirni predmet z isto vsebino vpeljali tudi na študiju sociologije na Fakulteti za družbene vede, vendar se po nekajletnem izvajanju predmet ne izvaja več. Predmet gejevskih in lezbičnih študij, specifično prirejen za potrebe socialnega dela, v zadnjih

5 Celotna številka je dostopna v Digitalni knjižnici Slovenije (www.dlib.si).

nekaj letih izvajajo tudi na Fakulteti za socialno delo. Vse pogosteje pa so teme, povezane s spolno usmerjenostjo – v zadnjem obdobju pa še posebej teme, povezane s spolnim izrazom in identiteto (transspolnost) – razpršene po različnih študijskih vsebinah programov s področja sociologije, kulturologije, pedagogike, politologije, prava, socialnega dela in podobno. K temu je zagotovo prispevala intenzivna produkcija znanja na področju študij LGBT in še posebej queerovske teorije, pa tudi aktualna politična vprašanja, povezana s skupnostjo LGBT tako na globalni kot tudi specifični nacionalni ravni. Oba prej omenjena referendumsta zagotovo prispevala k večji vidnosti ne zgolj skupnosti LGBT, pač pa tudi najširših tematik, povezanih s temi vprašanji, saj pravno urejanje položaja skupnosti LGBT, istospolnih partnerskih zvez in družin ne odpira zgolj pravna vprašanja, pač pa tudi širša sociološka, psihološka, jezikoslovna, kulturološka, pa tudi medicinska in podobna vprašanja.

Institucionalna umestitev gejevskih in lezbičnih študij v akademski prostor je seveda prispevala k naraščanju produkcije znanja na tem področju, ki je specifično vezana na slovenski prostor in širši prostor postsocialistične Vzhodne Evrope. Univerza v Ljubljani tako ostaja ena od redkih postsocialističnih univerz z institucionaliziranimi gejevskimi in lezbičnimi študijami, pa tudi prva sodobna sociološka raziskovanja na tem področju so nastala v Sloveniji. Tu imamo v mislih predvsem raziskovanja vsakdanjega življenja gejev in lezbijk, ki so v Sloveniji nastajala v okviru Mirovnega inštituta v prvi polovici novega tisočletja (Švab in Kuhar, 2005). Mirovni inštitut je bil namreč še pred Univerzo v Ljubljani prostor, ki je bil odprt in je sistematično podpiral znanstveno raziskovanje in naslavljanje tega področja. Ob tem pa ne smemo zanemariti tudi študentskega zanimanja za gejevske in lezbične študije, pa tudi queerovske študije, ki se kot izbirni predmet na magistrskem študiju predava na Oddelku za sociologijo FF UL od leta 2013. Institucionalizacija gejevskih in lezbičnih študij je prispevala k bistvenemu povečanju števila diplomskih in magistrskih nalog s tega področja, čeprav so nastajale tudi pred tem in danes nastajajo tudi na fakultetah, kjer gejevske in lezbične študije niso institucionalizirane, vendar pa se posamezne vsebine – npr. aktualna pravna vprašanja v povezavi z istospolnimi porokami ali psiho-socialna vprašanja v povezavi z istospolnimi družinami – pojavljajo v kontekstu drugih predmetnih področij.

5.6 Proti politikam enakosti: vzpon neokonservativnega gibanja

Po letih pravnega in družbenega napredka na področjih, ki se najširše dotikajo človekovih pravic žensk in spolnih manjšin, se je zdelo neverjetno, da bi se pojavilo uspešno gibanje, ki bi lahko zavrlo tovrstne spremembe in jih postavilo pod vprašaj.

Dejstvo seveda je, da se je tako feministično gibanje kot gibanje LGBT ves čas soočalo z opozicijo in nasprotovanjem predvsem konservativnih krogov, saj smo bili v Sloveniji – podobno kot v celotni Vzhodni Evropi – v devetdesetih soočeni s procesom retradicionalizacije, a zadnja dva referendumata o družinski zakonodaji pomenita prelom s tovrstnimi opozicijami. Gibanje, ki ga danes poznamo kot gibanje proti tako imenovani teoriji spola, ni zgolj nadaljevanje nekdanjih opozicij proti reproduktivnim pravicam žensk ali pravnemu priznanju istospolnih partnerstev, pač pa je novo poglavje – nov »povratni udarec« – proti progresivnim politikam na področju spolov in spolne usmerjenosti, ki združuje vrsto novih akterjev z novimi političnimi strategijami delovanja in tudi novim diskurzom, čeprav je v vsebinskem smislu pogosto podoben staremu. Noviteta je tudi dejstvo, da je temu gibanju, ki ima svoj ideološki izvor v devetdesetih letih v takratnih teoloških razpravah o komplementarnosti spolov v Vatikanu (Janez Pavel II., 1989), v javnem prostoru pa je postal najbolj opazen po množičnih protestih proti istospolnim porokam v Franciji v letih 2012 in 2013, uspelo mobilizirati izredno široke množice ljudi, pri tem pa je eno od osnovnih orodij mobilizacije sicer povsem izmišljen, a akademsko zvenec termin teorija spola. V Sloveniji smo to gibanje lahko najprej opazili v času prvega referendumata, ko se je leta 2009 pojavila Civilna iniciativa za družino in pravice otrok. Čeprav se takrat še niso sklicevali na tako imenovano teorijo spola, ki je razumljena kot teorija zarote, zasnovana za uničenje družine ter materinstva in očetovstva, je njihov diskurz že odseval to, kar so v času drugega referendumata že poimenovali »teorija spola«, in se nanjo tudi izdatno sklicevali (Kuhar, 2015).

O čem govorimo? Izvore tako imenovane teorije spola – to je prepričanja, da obstaja posebna teorija, katere avtorji so radikalne feministke in homoseksualni aktivisti – je mogoče najti v sredini devetdesetih leti v intelektualnih krogih v Vatikanu. Vatikan je namreč takrat na dveh konferencah Združenih narodov – leta 1994 o prebivalstvu in leta 1995 o ženskah – ostro nasprotoval vpeljavi besede »gender« (tj. družbeni spol) v uradne zaključne dokumente obeh konferenc. Menili so, da bi bilo namesto tega treba uporabiti besedo »sex« (tj. biološki spol), saj naj bi med moškimi in ženskami obstajale pomembne biološke razlike, iz katerih bi bilo mogoče izpeljati tudi različno (družbeno in politično) obravnavo enih in drugih. Rečeno drugače: upirali so se ideji o enakosti spolov, saj je bila ta neskladna s pisanjem papeža Janeza Pavla II. (1989) o komplementarnosti spolov, pri čemer si oba spola sicer zaslužita enako spoštovanje, vendar sta bistveno različna in jima zato tudi pripadajo različne družbene vloge in različne pozicije v družbi. Vatikan s svojo interpretacijo ni prevladal in beseda »gender«, ki poudarja predvsem kulturno in družbeno umeščenost spolov in posledične diskriminatorne pozicije enega spola v odnosu do drugega (tj. podrejenost žensk v patriarhalni kulturi), je postala del

mednarodnega besednjaka. Vatikan je to dejstvo razumel kot svoj poraz in sprva so predvsem v vatikanskih krogih začele nastajati razprave, ki so opozarjale na »trivializacijo razlik med spoloma« in na tako imenovano »gender agendo«, skrivni načrt uničenja spolnih razlik, s tem pa tudi tradicionalne družine, materinstva, očetovstva, ženskosti, moškosti in podobno (O'Leary, 1997). Ta skrivni načrt so poimenovali »ideologija spola« oziroma »teorija spola«, kazal pa naj bi se predvsem v politikah »gender mainstreaming«, pa tudi v odpiranju institucije poroke za istospolne pare. Čeprav te razprave nastanejo že sredi devetdesetih in v začetku novega tisočletja, njihov ključni politični mobilizacijski moment nastane leta 2012 in 2013, ko v Franciji potekajo množični, milijonski protesti proti nameri Hollandove vlade, da poroke odpre tudi za istospolne pare. V tej razpravi se vse pogostje pojavlja ideja, da je Hollandova namera del teorije spola (oz. ideologije spola – pojavljata se oba izraza, vendar se v Sloveniji uveljavi predvsem prvi). Uspeh francoskih protestov – predvsem z vidika njihove množičnosti – je bil inspiracija za nastanek tudi drugih podobnih gibanj v Evropi (in vse bolj tudi izven Evrope, predvsem v Južni Ameriki), nekatera že obstoječa pa prevzamejo diskurz teorije spola in jo uporabijo kot novo platformo za bojevanje svojih starih bojev. To velja tudi za Civilno iniciativo, ki se je v času drugega referenduma prelevila v koalicijo *Za otroke gre* in ki je opozarjala na škodljive, že skorajda apokaliptične scenarije, če bi teorija spola postala del šolskih kurikulumov in uradnih politik (Kuhar in Paternotte, 2017).

Mobilizacijska moč teorije spola se skriva v dejstvu, da njen pomen ni povsem jasen. Ker so populistična gibanja – kakršno je gibanje proti teoriji spola – v osnovi vedno zasnovana na antagonizmu med elitami in »nami, običajnimi ljudmi«, teorija spola aludira na intelektualno elito na akademijah, ki nima stika z običajnimi ljudmi. Dejstvo je, da so se predvsem ljudje iz akademskega sveta – poleg aktivistov, ki pa so prav tako razumljeni kot nekdo, ki je »zlizan« s politično in akademsko elito – pogosto pojavljali kot promotorji progresivnih politik na področju spola in seksualnosti. Po vseh letih bojev za enakost spolov smo torej soočeni z nekakšno »zasičenostjo z enakostjo, politično korektnostjo, človekovimi pravicami ...«, kar pomeni, da se ustvarja vtis, da smo vsi že enakopravni in da imamo vsi že enake pravice, zato so feministični boji ter boji gejev in lezbijk pravzaprav boji za dodatne pravice, za še več pravic, ki običajnim ljudem ne pripadajo. Takšna občutja so se še dodatno krepila v času ekonomske krize in ob splošnem porastu populističnih radikalnih akterjev v Evropi, ki so ponekod tudi sami prevzeli govorico teorije spola in se pogosto sploh ne zavedajo religioznih temeljev te razprave. Teorija spola je pravzaprav postala prazni označevalec (Mayer in Sauer, 2017), saj lahko reprezentira različne stvari – od seksualizacije otrok v šoli do istospolnih porok in posvojitvev otrok, do reproduktivnih pravic žensk in tako naprej. Hkrati je tudi »simbolno

lepilo« (Kováts in Pöim, 2015), saj v skupni boj povezuje različne akterje, ki si ne delijo nujno istih ideoloških izhodišč – od novonastalih skupin do že obstoječih skupin, političnih strank in posameznikov – vendar jim teorija spola v svoji ne-definiranosti, a hkrati jasni konotaciji, da gre za grožnjo »nam« (našim otrokom, našemu narodu, našemu načinu življenja ...), predstavlja dovolj širok skupni imenovalec za upor proti elitam – bodisi političnim, akademskim ali kakšnim drugim. Tudi elite so namreč prazni označevalec: »sovražnik« je določen glede na specifične politične cilje posameznega boja.

V Sloveniji so akterji gibanja proti tako imenovani teoriji spola sprožili polemike o vsebinah, ki se predavajo v javnih šolah, saj so trdili, da so bili otroci v šoli izpostavljeni teoriji spola in da jih v šolah seksualizirajo. Moralna panika, ki je ob tem nastala v nekaterih šolah in pri nekaterih starših, je vodila v to, da se nekateri učitelji in učiteljice vse bolj izogibajo temam, ki so bile skozi tovrstne razprave skonstruirane kot problematične – npr. različne oblike družin, enakost spolov, homoseksualnost itd.

Akterji in akterke proti teoriji spola so uspeli preprečiti, da bi predlog zakona o enakosti spolov vstopil v nadaljnje parlamentarne postopke, saj so trdili, da bo kot uradno državno ideologijo uvedel teorijo spolov. Prav tako – čeprav neuspešno – so pozvali slovensko vlado, naj ne ratificira istanbulske konvencije, ker naj bi ta zahtevala uvedbo »ekstremnih idej teorije spolov« v nacionalno zakonodajo in šolske programe.

Omeniti je treba tudi 40 dni molitev pred ginekološko kliniko v Ljubljani, pa večdnevno neprestano predvajanje filma o splavu na zidovih cerkve v centru Ljubljane. S filmom so nasprotovali reproduktivnim pravicam žensk. Te so vse bolj v ospredju slovenskega gibanja proti teoriji spola, čeprav je bila glavnina njihovih dosedanjih aktivnosti usmerjena v preprečevanje enakih pravic gejev in lezbijk na področju partnerskega in družinskega življenja, kar so uspešno preprečili na obeh referendumih, ki so ju inicirali.

Nova nasprotovanja politikam enakosti pa ne prihajajo samo s strani konservativnih in cerkvenih krogov, pač pa je tovrstne prakse mogoče identificirati precej širše. Zdi se, da sta seksizem in homofobija v zadnjih letih vse bolj manifestno priplavala na dan tudi med nekaterimi kulturniški, političnimi in akademskimi (moškimi) elitami in se od tod razširila v pore celotne družbe. V zadnjih nekaj letih je namreč v javnem govoru mogoče zaznati različne do žensk žaljive in diskriminatorne prakse in seksistične reakcije⁶ – pri čemer imamo v mislih presojanje

6 Izbor le-teh je mogoče najti pri podeljevanju bodoče neže. Začetki *bodoče neže* segajo v leto 2013, ko je feministični kolektiv Rdeče zore začel zbirati in komentirati seksistične izjave. Prva *bodoča neža* je bila podeljena 8. marca 2013, od leta 2015 pa se je tej iniciativi pridružil še portal Spol.si.

njihovega delovanja primarno skozi njihov spol, ne pa skozi to, kar delajo.⁷ Če k temu dodamo še dve najbolj v nebo vpijoči seksistični izjavi s pozicije najvišjega mesta oblasti – predsednika države Boruta Pahorja tako v njegovi volilni kampanji leta 2012 (»Še bab nisem tako dobr podiral.«)⁸ in ob pozdravu maturantkam (»Ajde miška mala, gremo! To mi deli.«), ki sta zanj ostali brez večjega pretresa, obsodbe ali odstopa – pri drugi zgolj z opravičilom, ki to ni bilo – se krogotok takšnih praks sklene in nadaljuje v spirali. Videti je, da zavor, preprek oziroma nasprotovanj širjenju seksističnega diskurza in diskriminatorskih praks v tem trenutku ni prav veliko. Posamične javne izjave, ki so takšna dejanja obsodile, podeljevanje bodečih než in izpostavljanje takšnih primerov v kritičnih zapisih v medijih očitno niso dovolj močna sredstva, da bi pohod teh praks učinkoviteje zaustavljala, uspehi neokonservativnih politik pa te prakse in glasove še dodatno ojačujejo in legitimirajo. Tisto, kar se je še pred dvema desetletjema zdelo kot neustavljiv proces širjenja politik enakosti, je danes postavljeno pod vprašaj.

Literatura in viri

Antić Gaber, Milica, 2017: Mapping women's and gender studies in the academic field in Slovenia. *CEPS journal: Center for Educational Policy Studies Journal*. 7/2. 9–27.

Antić Gaber, Milica in Selišnik, Irena 2018. The role of gender quotas in establishing the Slovene citizenship model: from gender blind to gender sensitive. V: *Transforming gender citizenship: the irresistible rise of gender quotas in Europe* (ur. Lepinard, Éléonore, Rubio-Marin, Ruth). Cambridge: Cambridge University Press. 94–125.

Bahovec, Eva D., ur., 1991: Abortus – pravica do izbire?!: pravni, medicinski, sociološki, moralni in politični vidiki. Ljubljana: Skupina Ženske za politiko.

Bahovec, Eva D., ur., 1993: *Od ženskih študij k feministični teoriji*. Ljubljana: Časopis za kritiko znanosti.

7 Med temi primeri lahko naštejemo: (1) seksistične reakcije do žensk v politiki, še posebej do Alenke Bratušek, ki je bila kot predsednica vlade deležna seksističnih izjav tako kolegov politikov kot tudi seksističnega obravnavanja v medijih (Klopčič, 2015); (2) izjave dr. Boštjanja M. Zupančiča, ki jih je na svojem blogu *In media res* večkrat analiziral dr. Boris Vezjak (npr. <https://vezjak.com/2017/08/04/bmz-in-njegovi-ekscesi-o-nasi-neobcutljivosti-za-razprave-ad-feminam/>); (3) seksistične izjave do novinark (primer M. Pašek, E. Carl, zaradi česar se je na sodišču znašel Janez Janša); (4) seksistične izjave do zaposlenih na univerzi (primeri seksizmov na Univerzi v Mariboru, zaradi česar je bil tik pred zdajci odpovedan posvet Komisije za ženske v znanosti kot protest proti rektorju, ki naj bi bil gostitelj tega posveta) in spolnega nadlegovanja na UP (Zaradi tega se je na sodišču znašel rektor Dragan Marušič); seksizem v kulturi (primer E. Flisar, ki je zaradi obtožb spolnega nadlegovanja kasneje odstopil kot predsednik slovenskega PEN-a).

8 Volilno kampanjo in seksistične izjave v njej je natančno analizirala Deja Crnović (2014).

- Braidotti, Rosi in Vonk, Esther, ur., 2000: *The Making of European Women's Studies. A Work in Progress Report on Curriculum Development and Related Issues in Gender Education and Research*. Utrecht: ATHENA, Advanced Thematic Network in Women's Studies in Europe, Utrecht University, the Netherlands.
- Crnović, Deja, 2014: Uprizarjanje moškosti v predvolilni predsedniški kampanji 2012: primer Boruta Pahorja. *Družboslovne razprave*. 30/75). 49–64.
- Davis, Kathy, Evans, Mary, Lorber, Judith, 2006: *Handbook of Gender and Women's Studies*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Dobnikar, Mojca. 1985: »Osebnost je politično«. V: *O ženski in ženskem gibanju* (ur. Maruško, M.). Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS.
- Ginsberg, Alice E. 2008: *The Evolution of American Women's Studies: Reflections on Triumphs, Controversies and Change*. New York: Palgrave, McMillan.
- Griffin, Gabriele, 2006: Women's/Gender Studies, Professionalization and the Bologna Process—Cross-European Reflections. *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research*. 14/2. 87–102.
- Jalušič, Vlasta, 2002: *Kako smo hodile v feministično gimnazijo?* Ljubljana: Založba /cf*.
- Jalušič, Vlasta in Milica Antić Gaber, 2001: *Women – Politics – Opportunities*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Janez Pavel II., 1989: *Apostolsko pismo o dostojanstvu žene; Mulieris dignitatem*. CD 40. Ljubljana: Družina.
- Jeraj, Mateja, 2005: *Slovenke na prehodu v socializem: vloga in položaj ženske v Sloveniji 1945-1953*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- Jogan, Maca, 2011: Tranzicija in oživiljeno udomačevanje žensk. V: *Ženske na robovih politike* (ur. Milica Antić Gaber). Ljubljana: Sophia. 143-170.
- Jovanović, Andrea, 2014: Antifašistična fronta žensk v času socialistične družbene transformacije. *Borec* LXVI/712-714. 210–219.
- Klopčič, Aleksandra, 2015: *Seksistični diskurz v notranjepolitičnih prispevkih slovenskih tiskanih medijev: analiza novinarske obravnave prve slovenske predsednice vlade Alenke Bratušek*: magistrsko delo. Ljubljana: FDV.

- Kováts, Eszter in Pöim, Maari, ur., 2015: *Gender as symbolic glue: The position and role of conservative and far right parties in the anti-gender mobilizations in Europe*. Budapest: FEPS & FES.
- Kuhar, Roman in Paternotte, David, ur., 2017: *Anti-gender Campaigns in Europe: mobilizing against equality*. London in New York: Rowman & Littlefield International.
- Kuhar, Roman, 2015: Konec je sveta, kakršnega poznamo: populistične strategije nasprotnikov Družinskega zakonika. *Časopis za kritiko znanosti*. 43/260. 118–132.
- Kuhar, Roman, Mencin Čeplak, Metka, 2016: Same-Sex Partnership Debate In Slovenian: Between Declarative Support And Lack Of Political Will. V: *The EU Enlargement And Gay Politics : The Impact Of Eastern Enlargement On Rights, Activism And Prejudice* (ur. Sloommaeckers, Koen, Touquet, Heleen, Vermeersch, Peter). London: Palgrave Macmillan. 147–172.
- Kuhar, Roman, 2009: Vitalnost na akademski margini: razvoj gejevskih in lezbičnih študij v Sloveniji. *Sodobna pedagogika*. 60/4. 26–46.
- Lešnik, Bogdan, 2005: Melting the Iron Curtain: The Beginning Of The LGBT Movement In Slovenia. V: *New Social Movement and Sexuality* (ur. Melinda Chateauvert). Sofia: Bilitis Resource Center. 86–96.
- Mayer, S. in Sauer, B., 2017: “Gender ideology” in Austria: Coalitions around an empty signifier. V: *Anti-gender campaigns in Europe: Mobilizing Against Equality* (ur. R. Kuhar in D. Paternotte). New York, London: Rowman & Littlefield International. 23–40.
- Mencin Čeplak, Metka, 2011: Politična emancipacija Zveze Socialistične Mladine Slovenije in ženska politika. V: *Ženske na robovih politike* (ur. Milica Antić Gaber). Ljubljana: Sophia. 105–123.
- Mencin Čeplak, Metka, 2015: Kako učinkovite so državne institucije za enakost spolov? <https://www.youtube.com/watch?v=yTcskLTq-HY> (31. 10. 2017).
- Mencin Čeplak, Metka, 2016: Abortion, or an everlasting problem with/for women?. *Teorija in praksa*. 53/6. 1369–1385.

- Mlinarević, Gorana, Lamija Kosović, Kornelia Slavova, Hana Hašková, Raili Põldsaar Marling, Theodossia-Soula Pavlidou, Irina Novikova, Laima Kreivytė, Katerina Kolozova, Serpil Sancar, Elif Ekin Akşit in Krassimira Daskalova, 2010: The Birth of a Field. Women's and Gender Studies in Central, Eastern and Southeastern Europe, *Aspasia*. 12. 128–203.
- O'Leary, Dale, 1997: *The Gender Agenda: Redefining Equality*. Vital Issues Press.
- Papić, Žarana, 1989: *Sociologija i feminizam: savremeni pokret i misao o oslobođenju žena i njegov uticaj na sociologiju*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Švab, Alenka in Kuhar, Roman, 2005: *Neznosno udobje zasebnosti: vsakdanje življenje gejev in lezbijk*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Toš, Niko, ur., 2016: *Vrednote v prehodu X: Slovensko javno mnenje 2010–2016*. Ljubljana: FDV.
- Tratnik, Suzana, Magić, Jasna in Kuhar, Roman. 2009. Država in homoseksualnost: izseki iz srečevanj politike in homoseksualnosti. *Narobe*. 3/11. 12–15.
- Velikonja, Nataša, 2004: *Dvajset let gejevskega in lezbičnega gibanja*. Ljubljana: Škuc, http://www.ljudmila.org/lesbo/raziskave/20let_kronologija.pdf (31. 10. 2017).
- Velikonja, Nataša in Greif, Tatjana, 2012: *Lezbična sekcija LL: kronologija 1987–2012 s predzgodovino*. Ljubljana: Škuc.
- Vezovnik, Andreja, 2015: Slovenski predlog družinskega zakonika in njegovi politični argumenti. *Teorija in praksa*. 52/6. 1191–1211.
- Vindex, 1926: *Homoseksualnost*. Ljubljana: samozaložba.
- Vrečko, Lea, 2016: *Institucionalni mehanizmi in strategije za spodbujanje vključevanja žensk v politiko: magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Wodak, Ruth, 2015: *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean*. London: Sage.